

ISMAEL VALLÈS I SANCHIS *

FRONTERA POLÍTICO-LINGÜÍSTICA I FISSURES INTERNES DE L'ÀREA LINGÜÍSTICA CATALANA

RESUMEN

La extensa frontera lingüística del catalán coincide raramente con los límites político-administrativos, se intenta explicar esta discrepancia desde una perspectiva histórica y actual. En el presente existen además algunas comarcas del dominio lingüístico que por la mayor debilidad del catalán son verdaderas fisuras interiores de dicha área lingüística.

ABSTRACT

The linguistic boundary of catalan, it is not coincident with the political delimitation... We try to explain this situation with a historical and actual point of view. Nowadays it has some weak areas within which suppose authentic inner fissures.

Les fronteres polítiques i l'àrea lingüística catalanes presenten globalment poques coincidències. Exclòs el cas de les illes Balears i Pitiüesses, única regió on coincideixen els límits físic, administratiu i lingüístic, la resta del domini presenta una variada gamma de situacions en les quals la norma és la manca d'adequació entre el límit polític i el lingüístic (fig.1). Els avatars històrics han configurat una situació ben complexa. La frontera septentrional, entre català i occità, no coincideix amb la frontera estatal hispano-francesa i, a més, deixa fora de Catalunya un bon nombre de comarques catalanòfones, mentre inclou la comarca occitana de la Vall d'Aran i el departament francès dels Pirineus Orientals (la Catalunya cedida a França), el Fenollet occità.

* Departament de Geografia. Universitat de València

La frontera occidental amb l'Aragó deixa fora dels límits catalans la franja oriental aragonesa catalanòfona. Al País Valencià actual, en canvi, àmplies comarques castellanoparlants formen part del seu territori, ja sia des de la configuració del Regne de València, ja sia des dels segles XVII-XVIII, cas de la comarca d'Oriola, o des del segle XIX ran de la divisió provincial.

Tractem ací d'analitzar i explicar les diferents situacions d'adequació o no entre frontera política i frontera lingüística amb una doble perspectiva històrica i actual, en una aproximació al tema que no pretén ser ni exhaustiva ni definitiva.

D'altra banda intente esbrinar les diferències interiors del territori respecte al coneixement del català. He posat de manifest les comarques on la supervivència de la llengua és més difícil, és el que anomenem les fissures o fronteres internes (fig.2).

FRONTERA SEPTENTRIONAL

És en el nord on trobem una major complexitat. Hi trobem quatre tipus de situacions diferents.

a) Una frontera política internacional no coincident amb el límit lingüístic en la major part del seu traçat. La frontera política actual entre Espanya i França data del 1659. Aquesta frontera suposà la secessió de Catalunya de cinc comarques les quals, malgrat la seua resistència (SENABRE, 1970), van ser progressivament afrancesades. Aquests territoris coneguts per Catalunya Nord van ser convertits en un departament francès, al qual li se va afegir part del Fenollet en la divisió del segle XVIII incloent des d'aleshores territori occità en aquest departament.

La frontera lingüística entre català i occità coincideix fonamentalment amb les Corberes, ramal septentrional dels Pirineus, zona que funcionà com a frontera política des de 1258 a 1659. Aquesta frontera té destacats elements natural i fou durant segles l'autèntica frontera natural entre Catalunya i Occitània (VILAR, 1964).

b) L'existència d'un microestat, Andorra, que tot i formar part del domini lingüístic català, manté una situació d'independència política entre Espanya i França.

c) La Vall d'Aran, que forma part des del punt de vista lingüístic i de la Geografia física d'Occitània però que es va vincular lliurement a Catalunya des de l'Edat Mitjana (REGLÀ, 1951).

d) L'existència d'enclavaments com el de Llúvia, rastre de l'arbitrarietat del tractat dels Pirineus que va dividir comarques físicament i humanament tan ben definides com la Cerdanya.

Una conseqüència del nou límit polític del 1659, modificador del multi-secular límit anterior, fou la introducció efectiva del francès, quasi eliminadora del català.

Cal precisar que la creació del nou departament francès que es crearà a partir de la Catalunya escindida no coincideix amb cap dialecte dins del català, malgrat la innegable influència que el francès hi exerceix. No hi ha cap dialecte rossellonès o nordcatalà, ja que els trets dialectals d'aquesta àrea ultrapassen àmpliament pel sud el límit polític i afecten àmpliament les comarques septentrionals de l'actual Principat. D'altra banda, el límit septentrional del departament registra una situació d'influència del català sobre terres occitanes pròximes (Sabartès, Donesà, País de So, Quercorbes, Rases, Fenollet i Parapertusès) i de l'occità en les terres nordcatalanes del Capcir i de la Torre de França. El límit nord entre el català i l'occità presenta una situació de frontera franja (GUITER, 1984). A partir de la modificació de la frontera septentrional del Principat, la frontera lingüística i la política només coincidiran en el Pallars i al nord del Principat d'Andorra (fig.1).

FRONTERA OCCIDENTAL I MERIDIONAL

La llarga frontera occidental del català rarament coincidirà amb les delimitacions polítiques. La unió de Catalunya i Aragó en el segle XII i la creació del Regne de València dins l'Estat de la Corona catalano-aragonesa durant el segle XIII va convertir el límit lingüístic del català amb l'aragonès en un límit interior de la Corona d'Aragó. En el nord discorre entre Catalunya i Aragó en una frontera no sempre ben definida, en el sud discorre dins del territori polític valencià; en aquest cas unes vegades coincidirà amb el límit polític entre els regnes d'Aragó i València, d'altres, en canvi coincidirà amb el límit meridional entre les corones d'Aragó i Castella.

CATALUNYA I ARAGÓ

El límit polític i lingüístic entre Catalunya i Aragó ha estat un tema força tractat, amb una literatura científica notable, tant pel que fa al camp de la Història com al de la Lingüística.

El Pallars i la Ribagorça, reconquistats pels francs, no es van constituir en comtats independents, sinó que van ser directament annexats al comtat de Tolosa: «en lloc de donar motiu a l'erecció d'un nou comtat franc o a la ressurrecció de l'antic comtat visigòtic desaparegut». La ressurrecció del comtat visigòtic no era possible car «la capital, que seria Lleida, i una gran part de l'antic comtat, continuen en mans sarraïnes» (ABADAL, 1969).

L'adscripció religiosa al bisbat d'Urgell, degut a la situació de Lleida, pot entendre's com el reconeixement de la seua adscripció a Catalunya. La independència intermitent del bisbat de Roda i la seua definitiva adscripció al de Lleida, una vegada reconquerida aquesta ciutat, indicarien igualment aquesta adscripció.

La situació política, en canvi, no era tan clara com l'eclesiàstica, l'opinió al respecte de José M. LACARRA (1962) és eloqüent: «...Las tierras de Ribagorza,... pese a haber ingresado en la soberanía real a través del *regnum Aragonis* no del condado de Barcelona, ocuparan una posición intermedia, por acomodarse mejor su regimen señorial a la tradición feudal catalana que al sistema aragonés» (p.118). L'adscripció final del Pallars a Catalunya i de la Ribagorça a Aragó sembla més una solució salomònica que el reconeixement d'una autèntica separació lingüístico-cultural d'ambdós territoris.

La situació de la resta de la frontera catalano-aragonesa a la Llitera, Baix Cinca i la Matarranya, formada per territoris conquistats amb posterioritat a la unió política catalano-aragonesa es presta en major mesura encara a dificultats d'adscripció: «Cuando Ramón Berenguer IV, en su calidad de príncipe de Aragón y conde de Barcelona ocupa los territorios entre el Segre y Cinca (al adueñarse de Lérida, Fraga y Mequinensa...) ninguno de los territorios recientemente adquiridos fueron considerados Aragón y Cataluña taxativamente» (MASIA, 1949).

Les solucions contradictòries de Jaume I i Jaume II, la una delimitant Catalunya des de Salses fins al Cinca i l'altra fixant el límit occidental actual, ens indiquen una situació de certa ambigüitat, de situació franja i no de línia fronterera, segons la definició de P. GUICHONNET i C. RAFFESTIN (1974), una situació al capdavall pròpia de països veïns relativament permeables entre ells que conviuen dins d'un mateix estat.

El límit lingüístic representa una situació complexa, ben estudiada i establerta en l'actualitat per bé que com hem vist presente indefinicions d'atribucions des del punt de vista històric.

El Pallars i la Ribagorça presenten una abundància de topònims bascóncics i com indica J. COROMINES (1955): «... el lèxic d'aquest antic dialecte altpallarès havia de ser, gairebé la meitat, romànic i basc, però els elements romànics hi presentaven les deformacions i els trets típics de la fonètica històrica del basc». Els trets dialectals del Pallars i la Ribagorça ens indueixen a considerar globalment el conjunt, més que a traçar una divisió entre ambdós territoris.

Els estudis dels especialistes van començar a finals del segle passat a instàncies de Joaquín Costa. El primer fou el filòleg francès Joseph Saroïhandy qui el 1896 «recorregué la Franja des dels Pirineus fins a Mequinensa, replegant molts dels materials dialectològics» (J. MONCLÚS i A. QUINTANA, 1989). Mossèn ALCOVER estudià també la zona a principis del segle xx.

Dençà d'aquells treballs fins els actuals, els resultats permeten incloure les conegudes comarques orientals aragoneses dins l'àmbit lingüístic català de manera linial. Hi hauria una franja de transició entre català i aragonés a ambdues ribes del riu Éssera, entre Benasc i Estadella, incloent part del riu Isàvena, el centre del qual seria Roda, la qual arribaria pel sud fins Sant Esteve de Llitera (J. COROMINES, 1959; R. SISTAC, 1987; A. QUINTANA i J. MONCLÚS, 1989).

Al sud de Tamarit i Fraga, com al País Valencià, el límit és més aviat un límit linial sense franges de transició.

EL PAÍS VALENCIÀ

Partim de la sentència arbitral de Torrellas el 1304 entre les corones de Castella i Aragó a partir de la qual es configura definitivament la frontera política del Regne de València. Jaume II aconseguia així eixamplar el Regne fixant la frontera meridional en els límits actuals, que suposaven la inclusió d'Alacant, Elx i Oriola, així com Villena i Caudete que seguirien destins diferents en les futures modificacions de fronteres.

La resta de límits no presentaven ni problemes ni modificacions des dels temps de Jaume I. El límit septentrional amb Catalunya quedà fixat en el riu de la Sénia. El límit amb Aragó era també clar exceptuada una petita franja on se situen Mosqueruela i Rubielos, inicialment atribuïda al Regne de València i posteriorment adjudicada al d'Aragó. Aquesta petita franja apareix encara en el mapa d'Ortelius de 1584 (VALLÈS, 1979).

La desafortunada divisió provincial del segle passat modificà els límits tradicionals, trossetjant el territori i afegint el 1836 el Marquesat de Villena al que esdevindria província d'Alacant i el 1851 la comarca de Requena a la que seria província de València. Ambdós territoris havien format part de Castella fins aquell moment i els seus habitants, llevat d'algunes excepcions, són reacis a l'acceptació de la cultura i la llengua que caracteritza la major part del territori valencià. Cal assenyalar que mentre l'assaig de divisió provincial de 1833 era respectuós amb els límits occidentals del Regne de València (SANCHIS, 1961) la finalment adoptada, com ja s'ha dit, no els va respectar.

La frontera lingüística coincideix amb la política entre Aragó i el País Valencià des de l'extrem nordoccidental fins a Vistabella i Xodos, exceptuada la vila d'Olocau del Rey, voltada de terres aragoneses i pertanyent al bisbat de Saragossa. Aquest tram és un dels pocs de tot el domini lingüístic on se superposen els límits polític i lingüístic. Des de Vistabella fins la Vall de Montesa, on tornen a coincidir, hi ha una clara separació entre ambdós límits on se situen les comarques de parla castellano-aragonesa tradicionals més la ja mencionada de Requena.

La modificació de la frontera política el 1304 a migjorn i els canvis conseqüents a l'expulsió dels moriscs de principis del segle XVII comportà la inclusió dels illots castellanòfons d'Asp, Monfort i Elda dins un territori catalanòfon, als quals caldria afegir posteriorment el de la comarca d'Oriola que va passar del domini català al castellà durant els segles XVII i XVIII (SANCHIS, 1980; ROSSELLÓ, 1986; MONTROYA, 1986). En canvi a ponent de Monòver i el Pinòs, colons agrícoles procedents d'aquests municipis es van establir a una petita àrea del terme de Jumilla durant el segle passat, eixamplant lleument l'àrea lingüística catalana (SANCHIS, 1973).

A desgrat de la linialitat general de la frontera lingüística al País Valencià, que no permet parlar de dialectes de transició, s'han estudiat algunes penetracions lèxiques i morfològiques del valencià en l'Alt Millars i la Canal de Navarrés (SANCHIS, 1967 i 1969). Com assegurava el filòleg valencià, només en casos puntuals es pot considerar l'existència de dialectes de transició, Fanzara i Suera a l'Alt

Millars i la Plana respectivament es trobarien en aquesta situació. Fanzara dins el domini castellanòfon tindria trets del dialecte valencià mentre Suera representaria «al parecer, la única localidad fronteriza del dominio catalán con un habla local de transición caracterizada, aunque apenas conocida» (SANCHIS, 1967). Estudis toponímics a la Foia de Bunyol (R. BOTELLA i M. J. DEVIS, 1985) i de la Canal de Navarrés (ROSSELLÓ, 1985), confirmarien penetracions del català en àrees castellanòfones.

Les comarques interiors del País Valencià entre l'Alt Millars i els Serrans representen una penetració de l'aragonés en territori valencià similar a la penetració del català a l'Aragó i dins de la mateixa dinàmica de falta de conflicte, tampoc en aquest cas coincideixen els límits polític i lingüístic. El Bisbat de Sogorb, segregat del d'Albarracín, assenyalaria aquesta influència aragonesa des de les delimitacions eclesiàstiques.

La frontera política entre Catalunya i el País Valencià no es correspon amb cap frontera dialectal dins del català ja que a un costat i l'altre de la Sèria es parla un mateix i extens dialecte de transició. La toponímia d'aquesta extensa àrea es repeteix a un costat i a l'altre del límit polític (BIARNES, 1985) i confirma igualment l'existència d'aquesta extensa àrea de transició. La demarcació del bisbat de Tortosa en els seus límits fins 1957, i també en els actuals més retallats, reflecteix ben bé la transició escalonada entre Catalunya i el País Valencià que els dominis dialectals mantenen.

LES FISSURES INTERNES DEL DOMINI LINGÜÍSTIC CATALÀ

No basta amb establir els límits lingüístics, cal conèixer la solidesa del conjunt, sempre en equilibri inestable respecte a les llengües fortes estatals que hi han penetrat, el castellà i el francès.

La majoria dels Països Catalans a partir de la democratització espanyola han vist modificada positivament la seua situació a partir de l'aprovació dels respectius estatuts d'autonomia que situen el català com a llengua cooficial al costat del castellà. El català de la Franja aragonesa està en procés de protecció. Només continua sense modificació el territori on s'ha donat un major retrocés, la Catalunya Nord, on el català no té pràcticament cap reconeixement oficial.

Els padrons municipals de 1986 i el cens de 1991, editats bilingües, inclouen sis preguntes sobre el coneixement del català, això ens permet l'elaboració d'un mapa comarcal on es mostra el nivell de competència lingüística del conjunt (fig.2).

Es pregunta el grau de comprensió, parla, lectura i escriptura del català. Tenint en compte aquestes capacitats d'ús i considerant específicament la capacitat de parlar, que podem tenir com a més significativa pel que fa al grau de resistència a la substitució lingüística, el Camp de Morvedre i l'Horta per un costat i l'Alacantí i el Baix Vinalopó ens apareixen com els punts dèbils dels parlants valencians, especialment l'Alacantí que assenyala el nivell més baix de tot el domi-

ni lingüístic, només el 26 % de la població es declara capaç de parlar valencià. A Catalunya els badalls, les fronteres internes se situen al Tarragonès, el Barcelonès, el Vallès Occidental i el Baix Llobregat. En considerar la capacitat declarada de llegir i escriure ratifiquem la debilitat del País Valencià, la dicotomia litoral-interior que es dona a Catalunya i la situació intermèdia entre Catalunya i el País Valencià que es dona a les Illes. A les Illes, les Pitiüsses s'aproximen a la debilitat valenciana mentre Menorca representa la màxima solidesa. Les dades indirectes doble la Franja aragonesa fan pensar en una proximitat de situació entre aquestes i les comarques veïnes. Les dades disponibles sobre la situació del català a la Catalunya nord (VALLÈS, 1993) són una mica més positives que les de l'Alacantí i el Baix Vinalopó.

A manera de conclusió podem considerar la frontera lingüística del català com a notablement estable, cal recordar, però, la substitució lingüística al sud del País Valencià i a la Catalunya Nord com a modificacions significatives. En el català continental, com hem vist, no hi ha fronteres dialectals interiors que siguin coincidents amb límits administratius. Aquesta obvietat s'acompleix tant a la Catalunya nord o Pirineus Orientals respecte a Catalunya com entre el País Valencià i Catalunya ja que els dialectes se superposen escalonadament sense respondre als límits administratius. Aquesta frontera es manté fonamentalment gràcies a la vitalitat de les àrees urbanes i especialment de les àrees metropolitanes històriques de Barcelona i València al continent junt a la de Mallorca a les Illes les quals marquen les possibilitats de pervivència del conjunt. L'àrea metropolitana d'Alacant-Elx hauria de reforçar les mesures de protecció lingüística del complicat extrem sud del domini, així com el reforçament del paper de Perpinyà en el nord hauria d'assegurar la recuperació de l'idioma en la seua àrea administrativa. Aquestes dues àrees són a l'ensem fronteres i esclatxes del sistema mentre l'Horta-Camp de Morvedre i el Baix Llobregat són autèntiques fronteres internes, àrees de debilitat del sistema que en el cas valencià són d'especial gravetat, car a la menor capacitat lingüística se superposa una menor fermesa de les polítiques recuperadores i un gran desconcert generat per grups polítics que intenten separar el valencià de la resta de dialectes catalans.

Malgrat la nova situació política autonòmica, restauradora de la tradició multiseular anterior, i les modificacions que la pertanyença a la Comunitat Europea suposaran sobre la frontera hispano-francesa, caldria la col·laboració entre les quatre comunitats autònomes afectades, el departament francès de Perpinyà –que conformaven l'antiga Corona d'Aragó– i el Principat d'Andorra, per a assegurar la supervivència d'aquesta àrea cultural, simètrica, en certa manera, del pilar occidental peninsular galaico-portuguès.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL I DE VINYALS, R. D. (1969), *Dels visigots als catalans*. Ed. 62, 2 vol., Barcelona.
- BIARNES, C. (1985), «La Vall de l'Ebre i l'aproximació a la toponímia del País Valencià» *Xè Col.loqui General de la Societat d'Onomàstica*. pp. 45-57. Univ. de València.
- BOTELLA PLANELL, R. i DEVIS GAMIR, M. J. (1985), «Toponímia de Bunyol» *Xè Col.loqui General de la Societat d'Onomàstica del País Valencià*. pp. 58-73. Univ. de València.
- COM ENSENYAR CATALÀ ALS ADULTS, Suplement núm. 6, 1989, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- COROMINES, J. (1955), «Sobre els elements pre-romans del domini català», *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*, vol II, pp. 401-417.
- (1959), «Els noms de municipis de la Catalunya aragonesa», *Revue de Linguistique Romane*, XXIII, pp.35-63 i 304-338.
- GUICHONNET, P. i RAFFESTIN, C. (1974), *Géographies des frontières*. P.U.F., Paris.
- GUITER, E. (1984), «El català del nord» *Miscel·lània Sanchis Guarner*, vol. I, pp. 149-158. Univ. de València.
- LACARRA I DE MIGUEL, J. M. (1962), «Alfonso II el Casto, rey de Aragón y conde de Barcelona», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, pp. 95-120. Barcelona.
- MASIÀ DE ROS, A. (1949), «La cuestión de los límites entre Aragón y Cataluña. Ribagorza y Fraga en tiempos de Jaime II» *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXII. pp. 161-181. Barcelona.
- MONCLÚS, J. i MARTÍ, P. (1989) «Els primers pobladors després de la conquesta cristiana a la vall del Matarranya. L'origen del parlar», *II Congrès Internacional de la Llengua Catalana*. Vol. VIII, pp.621-630. Inst.de Filologia valenciana, València.
- MONCLÚS, J. i QUINTANA, A. (1989), «El català a l'Aragó», *II Congrès Internacional de la Llengua Catalana*, Vol. VIII pp.195-212. Inst. de Filologia Valenciana, València.
- MONTOYA, B. (1986), *Variació de llengües en el Baix Segura*. Inst. Gil Albert, Alacant.
- REGLÀ CAMPISTOL, J. (1951), *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán, siglos XIII-XIV*. CSIC, 2 vol., Madrid.
- REIXACH, M. (1990), *Difusió social del coneixement de la llengua catalana. Anàlisi de les dades lingüístiques del padró d'habitants de Catalunya, Illes Balears i País Valencià*, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- ROSSELLÓ VERGER, V. M. (1985), «La frontera lingüística del Caroig i la Canal de Navarrés a la llum de la toponímia», *Xè Col.loqui general de la Societat d'Onomàstica*. pp.482-494. Univ. de València.
- (1986), «Les fronteres valencianes del sud» *La Cultura Valenciana, ahir i Avui*. Univ. d'Alacant i Ajuntament de Benidorm. pp. 13-22.
- SANABRE, J. (1970), *Resistència del Rosselló a incorporar-se a França*. Ed. Barcino, Barcelona.
- SANCHIS GUARNER, M. (1961), «Límits i demarcacions històriques del Regne de València», *Ferriario*, núm. 25.
- (1967), «Las hablas del Alto Mijares y Farzara», *Boletín de la Real Academia Española*, vol. LXVII, pp. 209-211.
- (1980), *Aproximació a la història de la llengua catalana*. Salvat Eds. Estella.
- SISTAC I VICÉN, R. (1987), *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la Vall de la Sosa de Peralta*. Tesi doctoral. Univ. de Barcelona, 506 pp. 12 mapes.
- VALLÈS I SANCHIS, I. (1979), *Cartografia històrica valenciana*. Alfons el Magnànim, València.
- (1992), «Fronteras política y lingüística del catalán», *V Coloquio Ibérico de Geografía*, pp. 275-281, León.

VALLÈS I SANCHÍS, I. (1993), «Nivell de competència lingüística en català a les comunitats autònomes catalanòfones, segons les dades del cens de 1991», *Simposi de Demolinguística*, Tortosa.

VILAR, P. (1965), *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Ed. 62, Barcelona. vol. I.

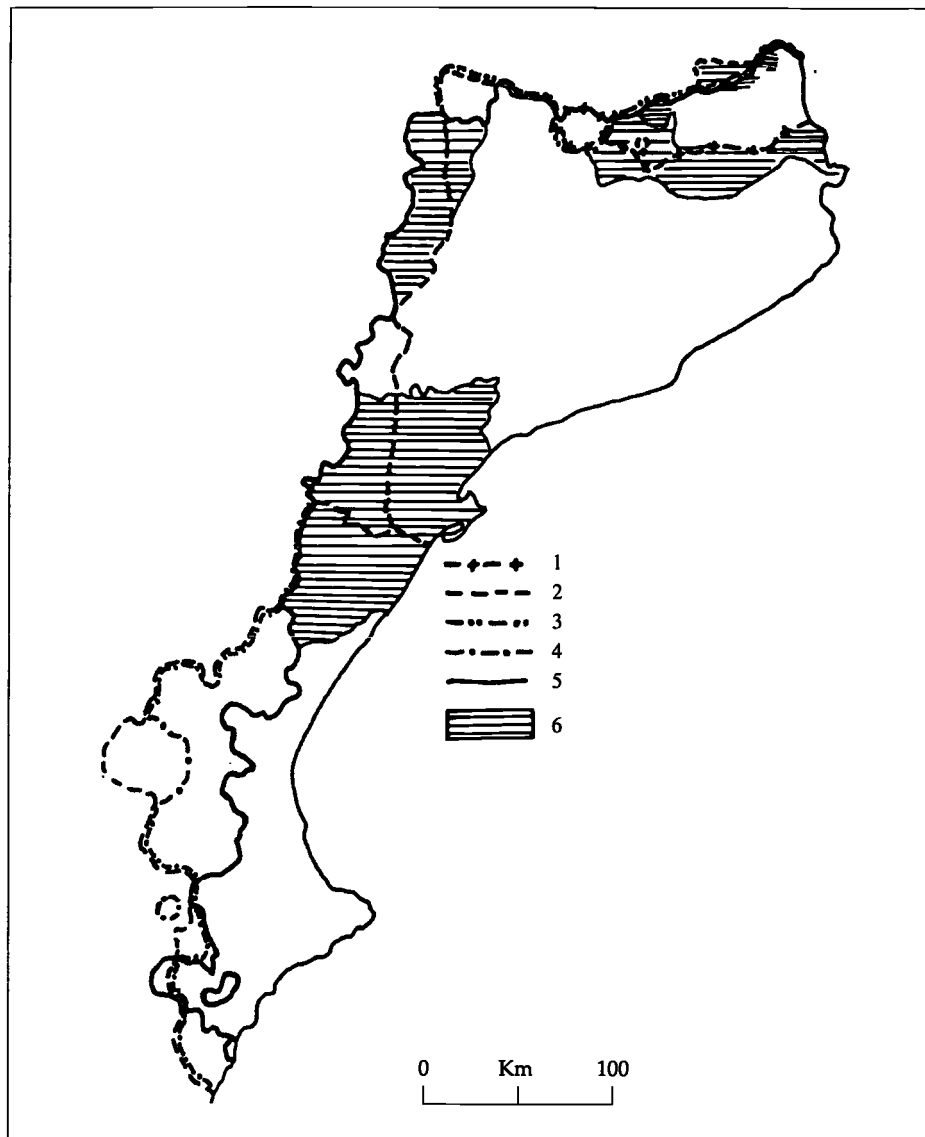

Fig. 1. Límits polític i lingüístic en el català continental. 1. Fronteres estatals. 2. Límit entre comunitats autònomes. 3. Límit fins 1569. 4. Límit fins 1851. 5. Límit del català. 6. Dialectes de transició superposats als límits polítics

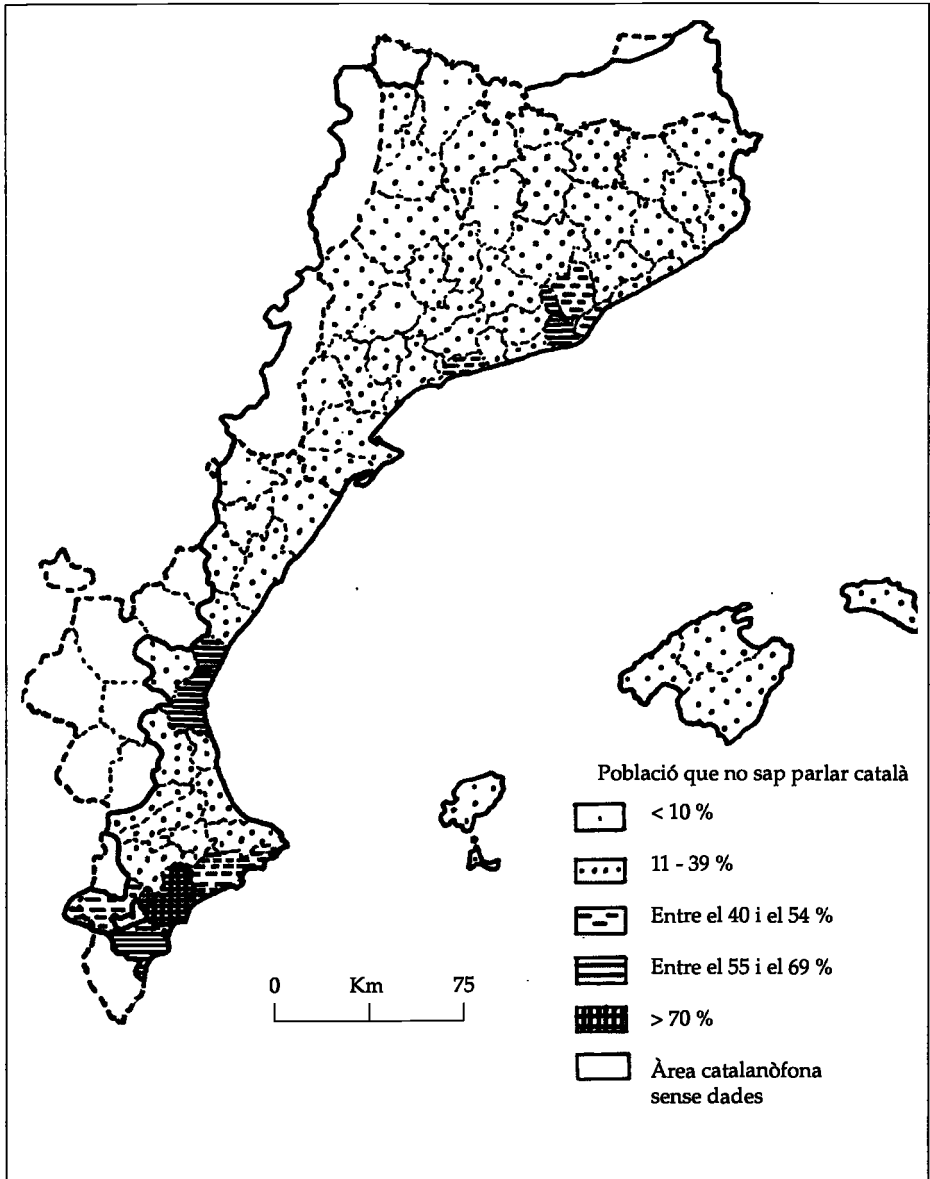

Fig. 2. Fissures de l'àrea lingüística catalana (1991). Hi destaca l'Alacantí, el Baix Vinalopó, l'Horta, el Camp de Morvedre i el Baix Llobregat